

УДК 316.647.5

ЯВИЩЕ ТОЛЕРАНТНОСТІ У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ

Роман Прокопів

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна, kafilos@franko.lviv.ua*

Розкрито поняття толерантності в ході історичного розвитку, його корені та зміст. Крізь призму праць сучасних авторів, що займаються проблемами толерантності, висвітлено роль і місце цього явища в сучасному суспільстві, структурі цінностей та його зв'язок із поняттям свободи. Проаналізовано межі та види толерантності з їхньою різноманітністю, неоднозначністю, а також показано переваги та певні труднощі, що лежать на шляху реалізації цього принципу.

Ключові слова: толерантність, свобода, відкритість, межі толерантності.

«... за обрієм нова епоха, ім'я якій — Ера Толерантності», —
таке окреслення нової доби дає Юрій Сватко
у своїй статті «Європа на шляху до культури миру?» [9, с. 120].

У добу масштабних темпів глобалізаційних процесів, що охопили кожне суспільство, з новою актуальністю постає проблема толерантності в міжлюдських стосунках, індивідуальних правах та свободах. Різноманітні інституції та наукові дослідження останніх років спрямовані на пошуки алгоритмів урегулювання конфліктів як окремих спільнот, так і осіб. Відбувається безліч конференцій, зустрічей, проголошено декларації, що стосуються цієї проблематики. Класичними напрацюваннями в такій сфері залишаються праці Дж. Локка, на які спирається наша стаття. Крім того, використано матеріали Міжнародної конференції в Польщі, де було багатогранно висвітлено актуальні аспекти поняття толерантності. Серед учасників конференції були й українські філософи, які представляли своє бачення толерантності, зокрема Мирослав Попович, Віктор Малахов, Анатолій Карась та інші.

Стаття має на меті визначити поняття толерантності, спираючись на історію походження цього феномену та процес його становлення на сучасному етапі, розглянути види й межі толерантності, її місце в системі цінностей сучасного суспільства; а також — спробувати узагальнити вже існуючі результати досліджень для систематичного представлення поняття толерантності.

Все частіше й частіше, як у повсякденному житті, так і на рівні філософського дискурсу, чуємо про толерантність. Хтось не надає цьому явищу особливого значення, хтось песимістично оцінює реалізацію цього принципу, а хтось вбачає за ним майбутнє. Проте виникає банальне та водночас важливе питання стосовно самого поняття і явища. Який зміст воно в собі криє? Яке його місце і сфера застосування? Зрештою, яка його роль в сучасному суспільстві? Такі та безліч ін-

ших запитань, що стосуються проблем толерантності, намагатимемось з'ясувати в ході розкриття цієї теми.

Поняття “толерантність” сягає глибоким корінням у минулі століття. Однак упродовж минулих століть воно не знаходило свого осмислення та застосування ні на рівні теоретичному, ні, тим більше, на рівні практичному.

Лише ХХ століття, яке позначається кардинальною зміною як свідомості, так і укладу життя, повертає у філософський дискурс поняття “толерантність”, щоправда, з новим змістом і, щонайголовніше, вбачаючи та відводячи місце й роль цього феномену, до яких він був покликаний, але яких, водночас, не знаходив в цінностях та свідомості минулих століть.

Що ж криється під поняттям “толерантність”?

Історію цього терміну відносять до кількох джерел. Проте внаслідок певних історичних факторів його пов'язують передусім з релігійною сферою, де він означає повагу до релігійного вибору особи. Крім такого розуміння, цей термін набуває нового, ширшого змісту, поширюючись з релігійного на інші середовища.

Довгий час толерантність залишалася “не більше ніж ідеалом, – як влучно зауважив український мислитель Мирослав Попович, – до якого прагнули і який реалізовували, на жаль, набагато рідше, ніж який грубо попирали” [7, с. 13]. Та все ж, незважаючи на довгий та болючий процес усвідомлення потреби цього феномену, суспільство, зокрема європейське, приходить до плекання та утвердження принципу толерантності.

Існує твердження, що толерантність є поняттям, що пов'язане, насамперед, з появою християнства та його основних принципів любові, терпеливості до ближнього. На перший погляд, така теза не підлягає сумніву. З іншого ж боку, панує думка про недавнє виникнення феномену толерантності, зокрема, як зазначає Ірена Рейфова у статті “Моделі толерантності в постмодерністичному сафарі”: “Програма толерантності... є швидше новиною останніх соціологічно-політологічно-філософських розважань, ніж засадою традиції” [13, с. 210]. Звідси можна зробити висновок, що для сучасності це надто нове поняття, яке лише потребує свого осмислення, хоч і має певні корені та пов'язане з певними традиціями. Проте, поряд з існуючими тезами, можна прослідкувати ще одну тенденцію виникнення феномену. Його пов'язують з колискою правової сфери – Римською імперією, а не безпосередньо з християнством чи сучасною добою.

Намагаючись з'ясувати місце поняття толерантності в історії, цікавим постає той факт, що воно виникає набагато раніше, ніж здається. Адже більшість дослідників вказують на те, що про толерантність вперше заговорив і спробував проаналізувати англійський мислитель Джон Локк. Однак у європейській традиції цей принцип з'явився значно раніше. Прикладом цього може слугувати така подія: у IV столітті в Римській імперії було проголошено Медіолянський едикт, що визнавав рівність усіх релігій, і в якому було сказано наступне: “З давна було нашою ціллю, щоб нікому не було відмовлено у свободі визнання, але щоб кожна людина мала дозвіл практикувати таку релігію, яку вибрала собі відповідно до власного нахилу...” [14, с. 38]. Таким чином, “маніфест” став першим закликком до толеран-

тності в історії людства. Як відомо, надалі цей принцип був втілений лише на короткий час, і згодом настав період нетолерантності не тільки на рівні релігійному, а й ідеологічному, суспільному та політичному.

Що ж означає феномен та принцип толерантності, зважаючи на довгий період історичного розвитку? Який зміст цього поняття? Спробуймо вдатися до глибшого аналізу.

Зміст поняття “толєрантність”. У сучасну добу шаленого розвитку та накопичення інформації дуже важко знайти одне й чітке визначення того чи іншого явища, зокрема явища толєрантності. В. Малахов у статті “Толєрантність і її межі: до етичного осмислення поняття” пише: “Суттєвість проблеми толєрантності в наші дні нерідко породжує спокусу смислового “перенавантаження” даного поняття, ... термін “толєрантність” виступає свого роду семантичним атрактором, що вбирає все нові смисли...” [6, с. 59]. Якими ж є ці смисли?

Звертаючись до етимології слова “толєрантність”, у латинському словнику, знаходимо таке визначення: “*Tolero, tolerare* – переносити, витримувати, терпіти; *tolerans, tolerantis* – терплячий” [3, с. 1017]. За походженням, слово означає внутрішню дію суб’єкта щодо зовнішніх проявів, думок когось чи чогось. Відчувається певний негативний зв’язок — зусилля над собою у сфері непогодження з кимось, проте терпіння супроти нього “... “терпіти”, “витримувати” Іншого в його іншості, визнаючи за ним право чинити й думати по-своєму” [6, с. 59-60].

Щоб доповнити етимологічне з’ясування у праці Поля Рікера “Толєрантність, нетолєрантність, неприйнятне”, звернімося до визначення цього терміну у словник Робер: “1. Не забороняти й не вимагати, коли це можливо; це свобода, яка впливає з цієї стриманості. 2. Позиція, яка полягає у визнанні за іншими манери вчиняти й мислити інакше, ніж ти сам” [8, с. 314].

Подібно так і сформульовані, тими чи іншими дослідниками, дефініції поняття толєрантності.

Польська дослідниця Магдалена Міхалік у своїй статті “Толєрантність до акцептації іншого...” подає декілька визначень, одне з яких, сформульоване Генріхом Олеарніком, маємо таке: “Толєрантність — це постава чи поведінка, яка полягає у визнанні права інших людей до посідання переконань, постав і поведінки різних людей від наших, і навіть суперечливих ...” [12, с. 87]. Або ж інша дефініція, сформульована Яном Бохенським: “Толєрантність, те саме що і терпимість. Називаємо “толєрантною” людину, яка толєрує, тобто терпить інших, їх погляди, спосіб життя і т. д. Толєрантність є випробуванням способом співжиття в лоні того ж самого суспільства різних груп людей, що різняться світоглядом, відносно засадничих політичних тез...” [12, с. 87].

За Мирославом Поповичем, “толєрантність, як терпимість до чужих думок і вірувань є психологічною рисою особи і відноситься, взагалі кажучи, до міжособистісних стосунків” [7, с. 13].

Можна навести ще безліч інших визначень толєрантності, у яких прямо чи дотично будуть висвітлені аспекти, що можна окреслити такими словами: терпи-

мість, мирне співжиття у суспільстві різних за поглядами людей та повага до свободи й вибору кожного.

Поряд з поданими дефініціями та окресленням сфери, до якої відноситься толерантність, слід з'ясувати ще безліч інших запитань, що безпосередньо пов'язані з нею, а саме: межі цього поняття, види, у яких воно себе проявляє, його місце як в структурі цінностей, так і в соціальній структурі суспільства тощо.

Для з'ясування місця та появи принципу толерантності звернімося насамперед до історії, щоб побачити його зародження та становлення.

Корені та генеза принципу толерантності. Без сумніву, що саме релігійна сфера є тією, з якою у пересічних людей асоціюється слово "толерантність". Говорячи про підстави та корені цього поняття, перш за все, приходить на думку, вдатися до пошуків у релігійній сфері. Проте, роблячи вже перші й загальні кроки у цих намаганнях, наштовхуємося на непрості вирішення і дилему — "джерела обидвох постав, – толерантності і нетолерантності, – як зазначає Гонората Цижан у статті "Толерантність — нетолерантність", – належить шукати в монотеїстичних релігіях, а такі власне мали найбільший вплив, і мають до сьогодні, на культуру Європи" [11, с. 223]. На прикладі юдаїзму та згодом християнства спробуємо подивитися на релігійні корені толерантності, які в цьому випадку не є вичерпними, а постають, як єдині серед інших аспектів.

Зовсім не потрібно глибоко занурюватись у проблему, щоб помітити, як кожна релігія за своєю суттю проголошує ідею нетолерантності. Адже вона вважає своє вчення істинним і поділяє світ навколо себе на світ своїх і чужих. Звичайно ж, в такому аспекті зачіпається проблема абсолютної правди, яка є основою для будь-якого релігійного вчення. Та все ж, поруч з пропагандою ексклюзивності та абсолютності свого вчення кожна релігія проголошує ідеали миру, любові та справедливості. Цим самим така позиція дає підґрунтя ідеалам толерантності. Так, у християнстві – Старому і Новому Завітах – звучать безліч закликів до поваги та пошани іншої особи, яка належить до "чужого" середовища. Зокрема, у Старому Завіті знаходимо ідею "єдності цілого людського роду" (Бут. 1:27; 2:25; 9:1) [11, с. 226]. Разом з тим, багато інших ідей толерантності, що містяться у Старому Завіті, подає Гонората Цижан у своїй статті. Ми задовольнилися лише кількома загальними ідеями, щоб концептуально показати підстави толерантності як у юдейській, так і в християнській релігіях.

Лінію Старого Завіту в християнстві продовжує і Новий, адже саме в ньому зароджується ідея універсальної релігії для цілого людства на засадах пошанування свободи й гідності окремої людини.

Звісно ж, кожна з релігій, у якій людина є вінцем творіння, пропагує толерантність супроти іншого. Через те, що в ній фігурує фактор істини, вона породжує джерела нетолерантності. Таким чином, релігія, яка породжує підґрунтя толерантності, в такий самий спосіб може рухатися і в зворотньому напрямку – нетолерантності.

Щоб уникнути антиномії у з'ясуванні підстав толерантності, слід вийти поза межі лише релігійного підґрунтя і вдатися до інших сфер, аби з'ясувати джерела

толерантності у позарелігійному контексті, якщо, звичайно, такі існують і можуть носити універсальний характер. У пошуках фундаментальних підстав толерантності треба звернутися насамперед до природи людини. Тобто, з одного боку, – свободи, того, що складає її індивідуальність, та з іншого, – соціального виміру в ній – способу взаємодії та співжиття у суспільстві окремих осіб.

Свобода є визначальною рисою людини, яка робить її унікальною істотою, надає їй високої гідності та є, за визначенням німецького мислителя Д. Гільдебранда, “одним з найбільших людських привілеїв” [2, с. 276]. Без свободи людина не була б людиною. Іноді важко збагнути її сенс і дуже часто існує загроза редукції лише до проблеми вибору. “Свобода, – пише Н. Бердяєв, – є моєю незалежністю і визначеністю моєї особистості зсередини, і свобода є моєю творчою силою, не вибір між поставленими між добром і злом, а моє творення добра і зла” [1, с. 61].

Таким “привілеєм” не обділений жоден представник людського роду, але водночас покликаний шанувати як свою свободу, так і свободу іншого. Тому, крім здійснення права на реалізацію своєї свободи, “кожен, – за переконанням Міля, – є відповідальний перед суспільством єдино за ту частину свого поступу, який зачіпає інших. У тій частині, яка зачіпає виключно його самого, є абсолютно незалежний; має суверенну владу над собою, над своїм тілом та розумом” [10, с. 54]. Щоб якимось чином дійти до гармонії в суспільстві, на думку польського дослідника А. Бобка, саме “толерантність постає однією з умов для підстави, що забезпечує реалізацію індивідуальної свободи” [10, с. 54]. Адже в цьому випадку толерантність є закликом до поваги “привілею” свободи в іншому, його права думати, жити й діяти згідно зі своїми світоглядними принципами.

Звичайно, йдеться про толерантність не як про панацею у всьому, цілковиту поблажливість, яка веде до вседозволеності, а як передусім відкритість і сприйняття різноманітних позицій, які мають право на існування серед всіх інших і не несуть ніякої загрози життю чи свободі інших. В такому аспекті “толерантність є мистецтвом служіння свободі”, в ситуації постання та існування конфліктів [10, с. 58].

Поряд з таким фундаментальним джерелом толерантності, як свобода, можна вказати на його соціальний аспект і побачити не менш важливу підставу, яка має функцію, що виконує толерантність у сфері організації суспільства. Свобода вказує на індивідуальний аспект толерантності, що пов’язаний з окремою особою, та водночас на соціальному рівні толерантність виступає не меншою цінністю. Польський дослідник Анжей Захаріаш пов’язує її з цінністю забезпечення як життя кожного, так і співжиття багатьох у суспільстві. Кожне суспільство є різноплановим та плюралістичним внаслідок того, що у ньому живе безліч унікальних осіб, які мають особливі позиції. Через перетин багатьох інтересів у такому суспільстві конфлікт є неминучим. Тому воно дуже потребує засобу врегулювання бажань та устремлінь різних груп. Засобом врегулювання, за своєю суттю та призначенням, може виступити толерантність як залик до поваги та відкритості перед відмінними позиціями. У такий спосіб, серед різноманітності сфер та позицій у суспільстві, можлива гармонія та цілісність [14]. Адже внутрішня відкритість ко-

жного до іншого, несхожого на нього (чим і є толерантність), дає змогу знайти компроміс та забезпечити стабільність і спокій у суспільстві. Як зазначає В. Штумські, “вона (толерантність) виконує роль “золотої середини” між опозиційними постановами, поглядами, концепціями і т. д.” [16, с. 85].

Щодо генези толерантності, то, як уже вище зазначалося, історично вона виникла в Римській імперії, де декларувалася повага до свободи й права особи на самовизначення стосовно вибору об’єкту культу та поклоніння. Як відомо з історії, такий принцип був втілений лише на короткий час. Із поступовим домінуванням однієї релігії, в цьому випадку християнства, для тих, хто визнавав іншу релігію не знайшлося місця, і згодом настав період нетолерантності не лише на рівні релігійному, а й ідеологічному, суспільному та політичному. Внаслідок нових цінностей нового релігійного світогляду, що проголошував свободу й цінність кожної особи, християнство дуже швидко втратило те, що воно само зробило унікальним. Не визначивши меж і свого розуміння толерантності та свободи, через появу безлічі єресей християнська свідомість надовго забула про вищезгадані поняття, і для європейської спільноти настав час тривалого й нестерпного неприйняття інакомислячих та інаковірних.

Цікавим є той факт, що толерантність на початковій стадії зародження розуміють лише в певному звуженому сенсі — як релігійну толерантність. Тільки в такому її розумінні існують заклики до пошанування вибору, свободи та терпіння супроти тих, хто вірить по-іншому. У всіх інших сферах ця проблема не порушується та не дискутується, їм доводиться очікувати свого часу. Навіть у перших серйозних і загально визнаних спробах філософського осмислення феномену “толерантність”, що належить англійському мислителю Дж. Локку, йдеться не про терпимість, а про віротерпимість. З цього приводу він написав два есе, що стосувалися цієї проблематики. В одному з них (“Есе про віротерпимість”), він постулює твердження про існування думок і вчинків людини, що, на його погляд, діляться на три різновиди, які мають “абсолютне і всеохоплююче право на терпимість” [5, с. 670]. До такого різновиду належать думки, які не стосуються держави й суспільства, а є спекулятивними, тобто особистими думками людей та віра в Бога.

Треба згадати, що вже значно раніше за Дж. Локка, час від часу з’являлися заклики та спроби осмислення ситуації нетолерантності в середньовічному суспільстві, а саме: Дж. Віклефа, М. Кузанського, Т. Мора, М. Монтеня, Б. Спінози, Бейля а також діячів доби Просвітництва, які в часи гострого постання проблеми релігійних воєн часто наголошували на терпимості стосовно інаковірних та проголошення ідеалів рівності та справедливості всіх.

У добу розвою окремих націй як суб’єктів політики та історії поняття “толерантність” розширює свої межі. Вже йдеться не лише про толерантність релігійну, а й — терпимість стосовно інших національностей. Особливим і цікавим підвидом толерантності є мовна толерантність, про яку, в контексті національної толерантності, згадує Ірена Рейфова у вищевказаній статті [13].

Одним із різновидів толерантності є така толерантність, яка в добу расової дискримінації вимагала поважати і “терпіти” поруч із собою не лише тих, хто по-іншому думає та вірить, говорить іншою мовою, а й має відмінний колір шкіри.

З поступовим становленням та розвитком ліберальних і демократичних цінностей поняття “толєрантність” стає невід’ємною складовою усіх інших, досі незачіплених нею сфер. Її кордони розширюються і поширюються на все “іно-”: на стиль життя, вподобання, думки, особисту мораль та етику тощо.

У такому контексті виникає найбільше проблем із застосуванням принципів толерантності. Якщо у всіх попередніх випадках у процесі розширення своїх меж толерантність ставала принципом, який регулює ситуацію із взаємовідносинами між людьми, долаючи труднощі та закликаючи до поваги й розуміння, то у цьому випадку вперше виникають труднощі й застереження. Якщо на початку відбувався пошук “спільного знаменника” та утвердження єдиної моралі й етики поведінки, то в цьому випадку така нейтральна та універсальна сфера порушується: за рахунок прав одних порушуються права інших. Особиста свобода індивіда так чи інакше перетинається з такою ж свободою іншого. Тому на сучасному етапі розвитку потрібно з’ясувати й сформулювати межі толерантності. Адже без них є загроза впасти в абсурд не лише окремій людині, а й цілому суспільству.

Межі та види толерантності. Говорячи про свободу, виникає питання про її межі. Так само й, говорячи про толерантність, не можливо оминати цього аспекту. Про його актуальність годі й казати. Оскільки як і у випадку з необмеженою свободою виникають проблеми, так і у випадку з необмеженою толерантністю ми прийдемо до вседозволеності в суспільстві, що неминуче призведе до деструкції особи та й суспільства в цілому.

Як стверджує В. Штумскі, “толєрантність не є необмеженою чи абсолютною” [16, с. 84], а В. Зєнба додає, що “нічим необмежена толєрантність не може не уникнути антиномії, бо наказує толєрувати абсолютно все, а через те й не толєрувати також” [15, с. 100]. І в цьому мають рацію. Передусім вона полягає в тому, що існують речі, які не можна толєрувати, бо вони, наприклад, можуть завдавати шкоду як окремій людині, так і цілому суспільству.

Іншим аспектом абсолютної толєрантності є загроза потрапити в тенета морального релятивізму, де більше не існує строгої і чіткої шкали цінностей та втрачається адекватність сприйняття того, що відбувається навколо. Навряд чи існування об’єктивних цінностей в суспільстві (важливість і непорушність людського життя і т. д.), до яких і через які, людина приєднуються до суспільства, можна поставити під сумнів, адже в протилежному випадку займаємо позицію радикального суб’єктивізму.

Незважаючи на різні аспекти та розуміння толєрантності, однозначно можна стверджувати, що існують межі, тобто допустима норма, в якій людина може приймати й толєрувати позицію чи дію іншого. Зрозуміло, що для різних видів толєрантності, такі межі є відмінними. Наприклад, для релігійної толєрантності, у якій межа пов’язана з критерієм істинності та Одкровенням, чи для культурної, в якій фігурують різні критерії та аспекти. Беззаперечним є той факт, що не може

існувати однозначності в суспільстві, як у думках, так і в позиціях, дії, що й допускає існування плюральності та різноманітності. Однак різноманітні спроби постановки і окреслення меж може мати під собою єдиний ґрунт для формування таких допустимих меж толерування чого-небудь. Як би консервативно це не виглядало, та зробити це можливо на основі об'єктивних цінностей, які, щонайголовніше, не суперечили б самій природі людини та служили б на благо суспільству. Таким чином, важливою в цьому аспекті є думка про нетолерантність до певних поглядів та позицій, але ні в якому разі до людини, представника певного погляду. Завжди повинно існувати місце для прийняття цієї людини та надання їй шансу виправитись та переглянути свої світоглядні установки.

Через постановку питань про межі толерантності, можна виокремити позитивний і негативний види цього поняття [12, с. 89]. Тобто як вираження позиції через заохочення до певної поведінки, так і вказування на певні межі та заборони.

Можна говорити також про активний, коли це супроводжується певною дією, "визнання гідності" [4, с. 348] та пасивний (байдуже ставлення) прояви толерантності, а в цьому контексті – й про зовнішню (накинену ззовні) і внутрішню (та, що стає частиною переконань) позиції толерантності.

Розрізнення можуть стосуватися і таких сфер, як "інтелектуальна, моральна та релігійна" [16, с. 83], а також – видів. Зрозуміло, що вони пов'язані з різними рівнями та вимогами. Якщо на рівні інтелектуальному мають право на існування всі думки та концепції, то по-іншому слід розуміти моральний та релігійний види, де просто не обійтись без формування певних меж. Хоча такий тип толерантності постулює згоду на існування відмінних систем цінностей, звичаїв та культів. Поряд з цим, слід згадати про культурний вид, який толерує плюралізм та різноманіття культур.

Отож, говорячи про межі толерантності можна прослідкувати, що не все так просто й однозначно. Бо залежно від певного розуміння і позиції особистості формуються відразу декілька форм толерантності, які різні автори по-іншому формують.

Так, вникаючи у феномен толерантності відразу постає безліч запитань, які слід розглянути, проаналізувати та знайти на них відповідь. Кілька з них ми спробували з'ясувати. Такий пошук показує, що це поняття є надто широким і вимагає детальної уваги при його розгляді. Адже є загроза зайняти радикальну позицію і зробити толерантність панацеєю, що може призвести до вищевказаної релятивізації і лібералізації.

Слід звернути увагу на те, що толерантність повинна стати інструментом для покращання функціонування суспільства та людей у ньому, де свобода й цінність особи є пошановані.

Це дослідження показало багатогранність явища толерантності, його еволюцію і розширення меж упродовж історії. Та все ж залишаються відкритими питання меж толерантності в сучасній культурі, якими ж вони повинні бути й за яким критерієм формуватися. Невирішеними залишаються проблеми реалізації

свободи особи в мультикультуральному світі, а також етичні аспекти толерантності. І все це є полем для подальших пошуків та досліджень.

1. *Бердяев Н.* Самосознание. – М.: Книга, 1991. – 446 с.
2. *Гільдебранд Д.* Етика. – Львів: Видавництво УКУ, 2002. – 444 с.
3. *Дворецкий И. Х.* Латинско-русский словарь. – М.: Высшая школа, 1976. – С.1096.
4. *Карась А.* Толерантність і трансформація пострадянської ідентичності України // *Europejskie modele tolerancji.* – Rzeszow: Wydawnictwo uniwersytetu Rzeszowskiego, 2001. – С. 343–352.
5. *Локк Дж.* Опыт о веротерпимости // *Собрание сочинений: В 3-х т.* – М.: Мысль, 1988. – Т.3. – 670 с.
6. *Малахов В.* Толерантность и её границы: к этическому осмыслению понятия // *Europejskie modele tolerancji.* – Rzeszow: Wydawnictwo uniwersytetu Rzeszowskiego, 2001. – С. 59–62.
7. *Попович М.* Толерантність як ідеал європейської цивілізації // *Europejskie modele tolerancji.* – Rzeszow, 2001. – С.13–22.
8. *Рікер П.* Толерантність, нетолерантність, неприйнятне // *Навколо політики.* – К.: Дух і літера, 1995. – С. 313–332.
9. *Сватко Ю. І.* Європа на шляху до культури миру? (Слідами “невигідної чесноти”) // *Europejskie modele tolerancji.* – Rzeszow: Wydawnictwo uniwersytetu Rzeszowskiego, 2001. – С. 117–133.
10. *Bobko A.* Tolerancja a wolnosc // *Europejskie modele tolerancji.* – Rzeszow: Wydawnictwo uniwersytetu Rzeszowskiego, 2001. – С. 53–58.
11. *Cyrzan H.* Tolerancja — nietolerancja // *Europejskie modele tolerancji.* – Rzeszow: Wydawnictwo uniwersytetu Rzeszowskiego, 2001. – С. 223–234.
12. *Michalik M.* Tolerancja ku akceptacji innego: postulat czy koniecznosc? // *Europejskie modele tolerancji.* – Rzeszow: Wydawnictwo uniwersytetu Rzeszowskiego, 2001. – С. 87–91.
13. *Reifova I.* Modele tolerancji w postmodernistycznym safari // *Europejskie modele tolerancji.* – Rzeszow: Wydawnictwo uniwersytetu Rzeszowskiego, 2001. – С. 207–210.
14. *Zachariasz A.* Tolerancja a nietolerancja: granice zasadnosci I konsekwencje praktyczne // *Europejskie modele tolerancji.* – Rzeszow: Wydawnictwo uniwersytetu Rzeszowskiego, 2001. – С. 37–51.
15. *Zięba W.* Zagadnienie tolerancji w perspektywie sporu relatywizmu z absolutyzmem // *Europejskie modele tolerancji.* – Rzeszow: Wydawnictwo uniwersytetu Rzeszowskiego, 2001. – С. 93–102.
16. *Sztumski W.* Tolerancja jako warunek konieczny do koegzystencji I integracji // *Europejskie modele tolerancji.* – Rzeszow: Wydawnictwo uniwersytetu Rzeszowskiego, 2001. – С. 75–86.

A PHENOMENON OF TOLERANCE IN EUROPEAN TRADITION

Roman Prokopiv

Ivan Franko National University of L'viv

Universytets'ka St., 1, L'viv 79000, Ukraine, kafilos@franko.lviv.ua

A notion of tolerance in motion of historical development, his root and contents is presented. A role and place of this phenomenon in modern society and structures of values through prism of work of modern authors are shown. A cohesion of tolerance with liberty is emphasized. The article analyses types and limits of tolerance and shows advantages and some difficulty which lay on the way of realization of this principle.

Key words: tolerance, liberty, openness, limit of tolerance.

Стаття надійшла до редколегії 10. 12. 2004

Прийнята до друку 23. 05. 2005